

УДК 504.064.2.004.14(477)

С. В. ЛЕОНОВА

*Центр ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів
ДУ «Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України»
Лермонтовський пров., 6, Одеса - 14, 65014,
svet_70@ukr.net*

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ КУРОРТІВ УКРАЇНИ

З урахуванням методичних підходів до оцінки природних комплексів надано розроблені критерії оцінки природних територій курортів України. за результатами аналізу стану низки факторів, головними з яких є: природні лікувальні та рекреаційні ресурси; лікувально-оздоровча інфраструктура; екологічний стан території та можливість його збереження. Розроблені критерії дозволять фахівцям санаторно-курортних установ провести диференціювання природних територій курортів на державного або місцевого значення для визначення можливого статусу природної території, на якій розташовано ці заклади.

Ключові слова: природні території курортів, критерії оцінки, природні лікувальні ресурси

Леонова С. В. КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ КУОРТОРОВ УКРАИНЫ

С учетом методических подходов к оценке природных комплексов представлено разработанные критерии оценки природных территорий курортов Украины по результатам анализа состояния ряда факторов, главными из которых являются: природные лечебные и рекреационные ресурсы; лечебно-оздоровительная инфраструктура; экологическое состояние территории и возможность его сохранения. Разработанные критерии позволят специалистам санаторно-курортных учреждений провести дифференциацию природных территорий курортов государственного или местного значения для определения возможного статуса природной территории, на которой расположены эти заведения.

Ключевые слова: природные территории курортов, критерии оценки, природные лечебные ресурсы

Leonova S. V. CRITERIA FOR EVALUATION AREAS RESORT IN UKRAINE

Given the methodological approaches to the assessment of natural systems were developed the evaluation criteria presented Areas resorts in Ukraine according to the analysis of the number of factors, chief among which are: the natural curative and recreational resources, health and recreational infrastructure, environmental condition of the territory and the ability to save it. Elaboration of criteria will allow experts to sanatoriums to differentiate natural areas of resorts or local government to determine whether the status of natural areas where these institutions are located.

Key words: natural area resorts, evaluation criteria, the natural healing resources

Вступ

Критерієм визначення рекреаційної території є її придатність для організації санаторно-курортного лікування, відпочинку й туризму [1]. Серед рекреаційних територій особливу роль відіграють природні території курортів. Згідно з Концепцією розвитку санаторно-курортної галузі нашої держави, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 231-р, основними завданнями її реформування є здійснення заходів щодо оголошення курортів державного та місцевого значення, задоволення попиту населення на конкретні види санаторно-курортних послуг та поліпшення їх якості, комфорту, збереження та раціонального використання природних лікувальних ресурсів (ПЛР), підвищення рентабельності санаторно-

курортних закладів, а також подолання існуючих проблем санаторно-курортної галузі.

Підставою для прийняття рішення про оголошення природної території курортною є наявність на ній ПЛР, необхідної інфраструктури для їх експлуатації та організації лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань, характеристики кліматичних, інженерно-геологічних та інших умов, оцінка яких повинна здійснюватися за допомогою критеріїв. Отже, актуальним є опрацювання критеріїв оцінки природних територій, які буде віднесено до курортних та внесено до переліку відомостей, що включаються до Державного кадастру природних територій курортів.

Виклад основного матеріалу

Питання визначення критеріїв оцінки треба розглядати у контексті методичних підходів до оцінки природних комплексів, якими є природні території курортів. При викладенні методики процесу оцінювання методичні положення повинні стосуватися всіх елементів діяльності. Якщо підходити з такими вимогами до опублікованих робіт щодо методики технологічної оцінки природних комплексів, можна сказати, що її розроблено не повністю. Як вважає Л. И. Мухина (1973), в процесі оцінюваних робіт при дослідницькій ситуації нерідко вирішуються дві самостійні задачі: розробка методики отримання оцінки, іноді у формі методичних вказівок, і власно оцінювання

природних комплексів на деякій території. У цьому сенсі дослідження проводиться у два етапи, хоч іноді вони можуть бути виділені лише умовно, причому його головною і найбільш складною задачею є розробка методики оцінки [2]. При будь-якому оціночному дослідженні треба знати не тільки які компоненти підлягають оцінюванню, але й які властивості цих компонентів, а також які показники цих властивостей. Це обумовлено тим, що кожний компонент природного комплексу характеризується декількома властивостями, а кожна властивість декількома показниками. Складання переліку властивостей компонентів природного комплексу й показників, що враховуються при

оцінці, – обов'язковий етап оціночних досліджень, і виявлення цього переліку є однією з найбільш важливих операцій, оскільки саме він визначає зміст програми подальших робіт по збору даних, що характеризують природні комплекси тієї чи іншої території.

Аналіз літературних матеріалів показує, що наявність (чи відсутність) переліку властивостей компонентів і показників, котрі враховуються при оцінці, визначається тим, наскільки чітко сформульовано мету оцінки. Але буває навіть у тих дослідженнях, де задачі визначено, не зазначається, які властивості компонентів і які показники аналізуються й враховуються при отриманні оцінки. При цьому оціночні дослідження особливо вимогливі до порівнянності матеріалу, оскільки порівняння – методична основа оцінки.

Неприйнятними при оцінці території для заданого виду освоєння виявляються дані, отримані при оціночних дослідженнях, що виконано з метою оцінки її для іншого виду освоєння. Що стосується вимог, які пред'являються людиною до природних умов, то їх розроблено лише стосовно до патології (наприклад, серцева патологія і клімат). Слабо виявлено, зокрема, вимоги до умов відпочинку здорової людини.

Як зазначає Л. И Мухина, після виявлення переліку показників необхідно розробити для кожного з них оціночну шкалу, за якою можна було б знайти для будь-якого значення показника відповідну йому оцінку. Крім цього, слід розробити і таку шкалу, за якою можна було б оцінювати природний комплекс чи його компонент за сукупністю значень деяких показників (загальні або інтегральні, синтетичні оцінки).

При оцінюванні будь-якого складного об'єкта виникає необхідність оперувати як приватними, так і загальними оцінками. Необхідність отримання приватних оцінок пов'язана, насамперед, з тим, що оцінити природний комплекс у цілому неможливо, не оцінивши окремі його властивості. Потреба у загальних оцінках виникає внаслідок того, що корисність об'єкту, як правило, визначається сукупністю декількох властивостей, і виразити оцінку цієї сукупності найправильніше за допомогою одного загального показника. Найчастіше загальні і приватні оцінки виражаються у балах або

рангах, їх співвідношення, а також роль їх у проектній справі можуть бути різними. Так, при створенні генеральної схеми і районного планування велике значення мають загальні оцінки, без яких вибір варіанту рішення неможливий. У процесі ж функціонального зонування території і детального планування провідна роль належить приватним оцінкам.

Оскільки оцінка будь-якої властивості потребує встановлення співвідношення між результатами виміру і вимогами, що пред'являються певним видом діяльності, оскільки вона не може бути виражена у тих одиницях, що й вимір. Оцінка завжди величина абстрактна. Однією з областей, у якій вимір і оцінка окремих показників представляє значні труднощі, є організація відпочинку та лікування.

Приватні оцінки виражають ступінь придатності (сприятливості) того чи іншого компоненту природного комплексу або його властивості для будь-якого типу технічної системи або виду діяльності. Форма висловлення може бути як словесною, так і цифровою. При цьому цифрова оцінка являє собою запис у балах словесної оцінки. Слід відмітити, що бальна форма приватних оцінок застосовується частіше, ніж словесна, і має ряд переваг: за її допомогою можна коротко висловити результати дослідження і швидко провести порівняння об'єктів, що оцінюються, що особливо важливо при великій їх кількості. Як правило, для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3-бальні або 5-бальні шкали. Вибір кількості балів оціночної шкали умовний, зазвичай він визначається рядом факторів: амплітудою значень того чи іншого показника, можливою точністю його виміру, заданим ступенем детальності досліджень та ін. Однак важливо не абсолютна кількість балів, а відносна порівняльна значущість оцінки. Вибір триступневих шкал можна пояснити також відомим положенням логіки про те, що оціночні поняття зазвичай утворюють триплеті (добре – байдуже – погано) (А. А. Ивин [3]). Як правило, розробка триступневих шкал і оцінка за ними не потребує великих витрат часу, такі шкали можуть мати вузьке локальне значення.

Л. И. Мухина [2] вважає бальну форму оцінок цілком прийнятною для висловлення будь-яких оцінок, у т.ч. й технологіч-

них оцінок властивостей природних комплексів. Ця форма найбільш універсальна, у балах можна виразити оцінки кількісних і якісних показників. При цьому автор вважає, що вибір інтервалів оціночних шкал у більшості випадків ґрунтується на інтуїції дослідника. Таким чином, характер оціночних шкал в кожному конкретному випадку визначається не тільки характером залежності між вимірюванням і оцінкою, але й рядом інших чинників, зокрема, детальністю даних, що маютьсся, та ступенем різноманітності об'єктів, що оцінюються.

Якщо отримання приватних оцінок зводиться до надання показникам або групам показників певних значень – балів – за заздалегідь обраною шкалою, то закономірності об'єднання приватних оцінок у єдину інтегральну виявлені наразі дуже слабо. Найчастіше здійснюється підсумовування балів або їх перемноження, іноді ці операції виконуються з введенням коефіцієнтів. Спосіб отримання загальної оцінки шляхом підсумовування балів приватних оцінок найбільш розповсюджений, а при технологічних оцінках він панує. При цьому, як правило, суми балів не є ще остаточними оцінками, для спрощення запису і зручності користування з них виводять середній бал. Іноді усереднені оцінки переводять в оціночні категорії або заміняються словесними оцінками. Так, підсумовування балів приватних оцінок і виведення середнього арифметичного було використано Л. И. Мухиной при оцінці природних комплексів середнього Приоб'я за умовами освоєння, при рекреаційній оцінці природних комплексів району оз. Селигер.

Крім підсумовування балів приватних оцінок для отримання загальної оцінки іноді використовується їх перемноження. До цього способу звернулись, наприклад, С. И. Сильвестров (1965) при агропромислових оцінках та Е. Л. Райх (1970) при медико-географічних.

Необхідність урахування при оцінці нерівнозначності впливу окремих властивостей природних комплексів відмічається багатьма дослідниками. Вона практична завжди враховується, що проявляється вже в самому відборі показників, за якими здійснюють оцінку. Взагалі не намагаються оцінити всі відомі властивості всіх компонентів природного комплексу (або перева-

жну частину їх), хоч всі вони оказують вплив на освоєння території. Звичайно для оцінки відбираються головні чинники, тобто ті, які найбільше впливають на той чи інший вид освоєння. Інші ж, вплив яких вважається незначним, в оцінку не включаються. Таким чином, вже само складання програми оцінки є первинним «зважуванням» компонентів та їх властивостей.

Якщо головна задача є у розробці методики, то вона (звичайно у формі методичних вказівок) і буде основним продуктом, а оціночні таблиці, карти і текст будуть представляти лише приклади, на яких показано застосування даної методики оцінювання конкретних об'єктів. При цьому дані, що характеризують природні комплекси тієї чи іншої території, отримують шляхом аналізу літературного, картографічного матеріалу, а також матеріалів польових досліджень. Що стосується лікувально-оздоровчих місцевостей та природних територій курортів, то пошуку даних, що вже маютьсся, повинно допомогти їх залучення з Державного кадастру природних лікувальних ресурсів, а також створюваного у перспективі Державного кадастру природних територій курортів.

Збір даних для характеристики різних природних комплексів повинен проводитися за єдиною програмою, що включає чіткий перелік показників (критеріїв), що підлягають оцінці. Така вимога пов'язана з необхідністю проведення оцінки всіх об'єктів за єдиною методикою. При цьому таблична форма подачі матеріалу найбільш раціональна.

З наукових робіт щодо комплексних досліджень природних територій курортів треба зазначити працю О. Ю. Гринюк [4], дисертаційну роботу якого присвячено теоретичному та методичному обґрунтуванню формування і функціонування територіально-рекреаційних систем лікувального типу. У роботі узагальнено основні принципи та доповнено теоретико-методичні засади оцінки природних лікувальних, рекреаційних ресурсів, обґрунтовано методику ландшафтно-рекреаційного зонування території стосовно типології територіально-рекреаційних систем та на її основі проведено функціональну оцінку території Львівської області. Крім того, автором детально розглянуто чинники формування та функціонування територіально-рекреаційної си-

стеми курорту Трускавець. При цьому найбільшу увагу приділено стану використання природних рекреаційних ресурсів курорту, запропоновано шляхи раціонального застосування природного потенціалу курорту і визначено напрямки його подальшого розвитку. Оцінку чинників формування територіально-рекреаційних систем пропонується проводити в два етапи: оцінка природних рекреаційних умов та аналіз рекреаційних ресурсів конкретної території. Оцінка природних рекреаційних умов визначається за наявністю провідних природних рекреаційних ресурсів (джерел мінеральних вод та родовищ, пелоїдів, кліматичних умов, рельєфу, вод, наявністю лісів, природних пам'яток). Ступінь забезпечення основними ресурсами – основа виділення типів територій та визначення курорт-

них і рекреаційних потенціалів. Оцінювання проводиться за бальною шкалою, де максимальну кількість балів отримують ті природні комплекси, в яких наявні, в першу чергу, бальнеологічні ресурси та сприятливі кліматичні умови. Кінцевим результатом ландшафтно-рекреаційної оцінки є зонування території з виділенням районів, сприятливих для здійснення відповідних видів рекреаційної діяльності. Оцінка ж природних рекреаційних ресурсів зводиться до аналізу географічних характеристик рекреаційних районів і проведення оцінки природних лікувальних рекреаційних ресурсів (погодно-кліматичних умов, бальнеологічних ресурсів, ландшафтів), які сприяють розвитку конкретного виду рекреаційної діяльності.

Результати дослідження

Отже, об'єкт оцінки – лікувально-оздоровчі місцевості та природні території курортів. На наш погляд, проблема надання курортного статусу певній лікувально-оздоровчій території вирішується за результатами аналізу стану низки факторів, головними з яких є:

- природні лікувальні та рекреаційні ресурси;
- лікувально-оздоровча інфраструктура;
- екологічний стан території та можливість його збереження.

Перші два фактори відіграють основну роль в утворенні курортів, що підтверджується визначеннями терміну «курорти» у нормативному акті.

Розроблено критерії природних територій курортів України, при підготовці яких проаналізовано доступні нормативні документи у курортній сфері інших держав, що відображено у наших попередніх публікаціях [5-7].

Пропонуються такі критерії оцінки природних територій курортів:

Природні лікувальні ресурси

- Наявність особливо цінних та унікальних або загальнопоширених ПЛР.
- Наявність вод мінеральних природних лікувальних, лікувально-столових.
- Наявність вод мінеральних природних столових (для щоденного вживання)
- Наявність лікувальних грязей (пелоїдів) (нативних, фасованих).
- Наявність ропи лиманів та озер.

- Наявність прибережних смуг, пляжів та акваторії морів, озер, річок та інших водних об'єктів, призначених для організації відпочинку та лікувально-оздоровчих цілей.

- Наявність лісів на території курорту.
- Наявність ландшафтних парків на території курорту.

- Наявність зелених насаджень, що мають лікувально-оздоровчі властивості.

- Наявність медичного (бальнеологічного) висновку (згідно з Наказом МОЗ України від 02.06.2003 р. № 243) на використання санаторно-курортними закладами мінеральних вод, лікувальних грязей (пелоїдів) (нативних, фасованих), озокериту, ропи лиманів або озер, морської води.

- Наявність підрахованих і затверджених запасів родовищ мінеральних вод, лікувальних грязей (пелоїдів) курорту.

- Наявність спеціального дозволу (ліцензії) на користування родовищами мінеральних вод, лікувальних грязей (пелоїдів).

- Рівень забезпеченості потреб санаторно-курортних закладів запасами родовищ ПЛР.

- Добова потреба ПЛР відповідно до існуючої ліжкової ємності санаторно-курортних закладів.

- Застосування мінеральних вод курорту у лікувальній практиці (зовнішнє, внутрішнє).

- Виконання та аналіз результатів поточних і регулярних досліджень мінеральних вод, лікувальних грязей (пелоїдів), озокериту, морської води, ропи лиманів та озер курорту з

моніторингу якості (фізико-хімічні, мікробіологічні дослідження – відповідно до вимог чинної нормативної документації).

- Наявність затвердженої програми режимних спостережень за станом, режимом експлуатації, раціональним використанням родовищ ПЛР.

- Виконання програми режимних спостережень за станом, режимом експлуатації, раціональним використанням родовищ ПЛР.

- Наявність технологічної схеми розробки родовищ ПЛР.

- Технічний стан свердловин та каптажних споруд.

- Наявність організованого догляду за зеленими насадженнями, проведення ландшафтних та інших природоохоронних робіт на території курорту.

- Ступінь сприятливості для кліматолікування кліматичної зони курорту.

- Можливість застосування кліматотерапії протягом року.

- Наявність у санаторно-курортних закладах кліматолікування (аеротерапія, геліотерапія, таласотерапія тощо).

- Можливість для проведення таласотерапії.

- Оцінка території акваторії та узбережжя у лікувально-оздоровчих цілях за характером акваторії та берега (пляжу).

Лікувально-оздоровча інфраструктура

- Відповідність існуючої лікувально-оздоровчої інфраструктури чинним нормативним документам.

- Відповідність встановленим критеріям акредитації санаторно-курортних закладів території курорту.

- Функціонування санаторно-курортних закладів (цілорічне, сезонне).

- Кількість та спеціалізація санаторно-курортних закладів.

- Рівень лікувально-діагностичної бази санаторно-курортних закладів.

- Укомплектованість санаторно-курортних закладів пристроями та засобами для лікування із застосуванням ПЛР.

- Наявність бальнеологічного обладнання морського узбережжя.

- Сучасний стан бальнеологічного обладнання.

- Наявність пішохідних маршрутів.

Екологічний стан території та можливість його збереження

- Наявність регулярного контролю та аналізу стану довкілля на природній території територіальним органом з охорони навколишнього природного середовища у межах своєї компетенції для організації і управління лікуванням та оздоровленням населення.

- Наявність у санаторно-курортних закладах Технологічної інструкції з організації, технології та контролю якості відпуску лікувальних процедур.

- Відповідність показників якості води на пляжах вимогам чинних нормативних документів.

- Наявність розроблених локальних та/або регіональних планів дій у надзвичайній ситуації для боротьби із забрудненням у випадку аварії.

Оцінка лікувально-оздоровчого потенціалу проводиться шляхом присудження балів кожному із запропонованих критеріїв. На підставі аналізу суми набраних балів від максимально можливої здійснюватиметься диференціація природних територій за претендованим статусом, що допоможе при підготовці пакету документів щодо оголошення природних територій курортів державного або місцевого значення відповідно до Закону України «Про курорти». Критерії оцінки природних територій курортів відображено у відповідних методичних рекомендаціях [8].

Вважаємо, що до комплексної оцінки природних територій курортів доцільно було б розглянути інші критерії, у тому числі такі як:

- Наявність джерел питного і господарсько-питного водопостачання природної території курорту.

- Забезпеченість обсягами джерел водопостачання і вирішення проблем каналізування.

- Наявність контролю якості питної води та її відповідність вимогам чинних нормативних документів.

- Наявність надійних систем енергозабезпечення, що здатні задовольнити потреби курорту.

- Потенціал території щодо забезпечення рекреантів продуктами харчування.

- Стан аеропорту або вокзалу.

- Віддаленість курорту від вокзалу або аеропорту.

- Стан доріг, трас.

- Транспортне сполучення та розвиток транспортної мережі на території природної території курорту.

- Наявність затвердженого Генерального плану розвитку природної території курорту.
- Наявність Концепції розвитку природної території курорту.
- Укомплектованість кадрами та наявність фахівців для роботи в курортно-рекреаційній галузі.

- Рівень ефективності санаторно-курортного лікування.
- Рівень комфортності умов проживання.
- Наявність банківського обслуговування, обміну валюти, приймання кредитних карт, організація оплати послуг.

Висновки

Розроблені критерії дозволять фахівцям санаторно-курортних установ провести диференціювання природних територій курортів на державного або місцевого значення для визначення можливого статусу природної території, на якій розташовано ці заклади.

Отримання природної території курорту статусу державного або місцевого значення в установленому законодавством України порядку сприятиме збереженню, раціональному використанню та оптимізації управління природних територій курортів, санаторно-курортних установ, природних лікувальних

ресурсів, розвитку гідромінеральної бази курортів, поліпшить якість санаторно-курортного лікування. Впровадження цих розробок в подальшому дозволить здійснити коригування містобудівної документації населених пунктів курортних територій, розробити і затвердити їх генеральні плани. Крім того, одержані відомості щодо статусу курорту будуть використані при веденні Державного кадастру природних лікувальних ресурсів, а також при створенні і веденні Державного кадастру природних територій курортів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мольчак Я. О. Оцінка рекреаційної сприятливості об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області [Електронний ресурс] / Я. О. Мольчак, В. О. Фесюк, І. Я. Мисковець. // Світ довкілля. – 2004. – Режим доступу: http://eko-kremen.mvк.pl.ua/sborn2004_02_01.shtml
2. Мухина Л. И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов. / Л. И. Мухина. – М.: Наука, 1973. – 96 с.
3. Ивин А. А. Основания логики оценок. / А. А. Ивин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 229 с.
4. Гринюк О. Ю. Формування територіально-рекреаційних систем лікувального типу (на прикладі курорту Трускавець) [Текст] : автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.11 / Гринюк О. Ю.; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 18 с.
5. Леонова С. В. Аналіз зарубіжного законодавства у курортній сфері з метою опрацювання критеріїв природних територій курортів в Україні [Текст] / С. В. Леонова, О. М. Нікіпелова // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2011. – Вип.11. – С.105-112.
6. Leonova S. V., Nikipelova O. M. Legislative regulation of resort area in foreign states as a background for natural resorts areas criteria development / Ed. by I. Czerwinska-Pawluk, W. Zukow [Text] // Humanities dimension of rehabilitation, nursing and public health. – Radom: Radom University, 2011. – S. 70 – 77.
7. Леонова С. В. Щодо питання урахування досвіду країн Євросоюзу у курортній сфері при наданні природним територіям статусу курортних [Текст] / С. В. Леонова, О. М. Нікіпелова, К. Е. Біленький. // Сучасні проблеми курортно-рекреаційної діяльності та технологій відновлювального лікування в умовах глобалізації: Тези доп. міжнар. наук.-практ конф., присвяч. 200-річчю курортів Криму, 26-28 вересня 2007 р., м. Ялта – Місхор (АР Крим). – 2007. – С.18-19.
8. Критерії оцінки природних територій курортів [Текст] : методичні рекомендації / Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України. – К., 2010. – 19 с.

Надійшла до редколегії 06.03.2012